

Ngữ cảnh và trò chơi chữ lý thú

--- không rõ tác giả ---

Khái niệm ngữ cảnh có thể diễn giải hoàn cảnh cụ thể của ngôn ngữ, đặt từ ngữ trong một mối tương quan cụ thể với câu nói câu viết để có thể hiểu từ ngữ một cách chính xác. Xuất xứ từ chỗ ở ngữ cảnh khác nhau, người ta có thể hiểu từ ngữ một cách khác nhau và do lượng từ đồng âm dị nghĩa trong ngôn ngữ Việt Nam rất nhiều nên từ xa xưa người Việt đã có trò chơi chữ, xem đây như là trò chơi đầu trí dân gian vui vẻ.

Ca dao chơi chữ có câu:

*Bà già đi chợ Cầu Đông,
Bói xem một quẻ lấy chồng lợi chăng?
Thầy bói gieo quẻ nói rằng
Lợi thì có lợi nhưng răng không còn...*

Chữ Lợi trong ngữ cảnh bà già đi xem bói là lợi ích, lợi hại; còn trong ngữ cảnh lời thầy bói thì đây là răng lợi; lợi trong vòm miệng làm nền, chân cho răng. Hai ngữ cảnh khác nhau dựa trên một từ Lợi khiến người nghe, người đọc thấy tính hài hước, gây cười.

Cũng có khi ngữ cảnh được phân định nhờ dấu ngắt câu. Giai thoại xoay quanh truyện Kiều có chuyện một cô gái lỡ ả hồn nhiên hớ hênh khiến chàng nho sinh mới có dịp "quân tử dùng dằng đi chẳng dứt" làm cho cô gái vừa thẹn lại vừa muốn chọc giận thử tài chàng chơi! Cô đọc câu Kiều, cố tình ngắt quãng, đặt một dấu phẩy sau ba chữ: khen cho con mắt tinh đời

*Khen cho con mắt tinh đời
Anh hùng đoán giữa trần ai mới già*

Anh chàng nho sinh cũng chẳng vừa, đối lại bằng cách cũng đặt một dấu phẩy sau ba chữ Và bây giờ trong câu:

*Vả bây giờ mới thấy đây
Mà lòng đã chắc những ngày một hai*

Cái lý thú trong cuộc "tao ngộ chiến chữ nghĩa" này là cái dấu phẩy, cách ngắt câu cố ý chia một câu Kiều ra hai ngữ cảnh khác nhau đồng thời làm biến đổi luôn tính chất của hai từ Con và từ Vả. Con mắt trong câu Kiều "khen cho con mắt tinh đời" khi đã bị tách đôi Con và Mắt thì từ con chỉ một loài nào đó một cách khiếm nhã. Từ Vả trong câu "Vả bây giờ mới thấy đây" chỉ có nghĩa là Vả lại; nhưng khi hạ dấu phẩy sau ba từ Vả bây giờ, và đọc nhấn chữ Vả thì từ Vả trở thành động từ mang nghĩa Vả vào mặt bây giờ, nghĩa là dùng bàn tay đập vào mặt bây giờ. Điều lý thú là người chơi chữ trong trường hợp này đã chọn đúng những câu mà khi hạ một dấu phẩy vẫn không làm vô nghĩa thơ Kiều đồng thời lại chĩa mũi dùi vào đối phương một cách rất chữ nghĩa. Thực ra nếu không hàm ý cho cô gái đáo để một bài học thì chữ Vả dù có dấu phẩy vẫn chẳng thành động từ nếu như ta đọc với ngữ điệu bình thường.

Trò chơi chữ liên quan đến ngữ cảnh phải kể đến bài thơ ứng tác của danh nho Lê Quý Đôn tương truyền được ông làm thời thơ ấu khi bị cha đánh đòn vì tội ham chơi lười học. Bài thơ ứng tác của ông không câu nào không có một từ ngữ mang tên một loài rắn:

*Chẳng phải liu điu cũng giống nhà
Rắn đầu biếng học quyết không tha
Thẹn đèn hổ lửa đau lòng mẹ
Nay thét mai gầm rát cổ cha
Ráo mép chỉ quen phường nói dối
Lằn lưng cam chịu dấu roi cha
Từ đây Trâu Lỗ xin chăm học
Kẻo hổ mang danh tiếng thế gia*

Lý thú ở trò chơi chữ này là ở chỗ rắn đầu; từ rắn vừa là danh từ chỉ con rắn, vừa là tính từ chỉ trạng thái rắn chắc; hổ lửa vừa là tên một loài rắn lại vừa có nghĩa hổ thẹn với ngọn đèn; mai gầm vừa là tên một loài rắn lại vừa có nghĩa người cha gầm thét vào lúc sớm mai. Trâu Lỗ vừa là rắn hổ trâu vừa là đất sinh ra Mạnh Tử - Khổng Tử, hai siêu danh nho Trung Quốc cổ đại. Những danh từ chỉ rắn được đặt ở những ngữ cảnh khác nhau và đương nhiên sẽ được hiểu khác nhau khiến cho bài thơ ứng tác thời niên thiếu của nhà bác học Lê Quý Đôn vừa vui lại vừa cảm động bởi ý tình sâu sắc.

Chơi chữ là một trò chơi dân gian mang đậm tính văn hoá. Người chơi nắm vững chữ nghĩa đã đành mà còn rất thành thạo sử dụng ngữ cảnh.